

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA RĂSPUNDERII STATULUI CONTEMPORAN

Victor MICU,

doctorand, președinte al Consiliului Superior al Magistraturii

SUMMARY

Article includes a brief study on the issue of state liability, very important topic, especially considering that not so long ago officially the state disclaims any responsibility, and today, declaring themselves liable for damages, but in practice it states the more as one irresponsible. Emphasis is placed on the legal framework, not only domestically but also internationally. Consequently, it was concluded that under current conditions, on the basis of constitutional norms, the state is liable to a civil liability and administrative liability for damage caused to citizens by illegal administrative acts and judicial errors.

Keywords: state, liability, political liability, moral liability, legal liability, civil liability, administrative liability

REZUMAT

Articolul cuprinde un studiu succint asupra problemei răspunderii statului contemporan, subiect destul de important, mai ales în condițiile în care pînă nu demult statul oficial își declina orice răspundere, iar în prezent, declarîndu-se pasibil de răspundere, se afirmă în practică tot mai mult ca unul iresponsabil. Accentul este pus pe cadrul legal în materie, nu doar în plan intern, ci și internațional. Pe cale de consecință, se conchide că, în condițiile actuale, statul în baza normelor constituționale este pasibil de o răspundere civil-patrimonială și administrativ-patrimonială pentru prejudiciile cauzate cetățenilor prin acte administrative ilegale și erori judiciare.

Cuvinte-cheie: stat, răspundere, răspundere politică, răspundere morală, răspundere juridică, răspundere civil-patrimonială, răspundere administrativ-patrimonială

Introducere. Problema răspunderii statului poate fi considerată, dintr-un anumit punct de vedere, una deja consolidată și de necontestat, în timp ce din alt punct de vedere, ea este una destul de relativă, aflîndu-se în proces de conturare în ultimele decenii. În primul caz, avem în vedere răspunderea statului în plan extern (internațional [1; 2; 21; 22; 29; 33], european [23; 28]), subiect pe larg vehiculat de doctrina dreptului european și dreptului internațional.

Așadar, este vorba de *instituția răspunderii statelor în dreptul internațional*, în limitele căruia există regula că un stat care săvîrșește un act ilicit își angajează prin aceasta răspunderea internațională. Astfel, statele sînt ținute să răspundă în acest caz pentru comiterea de crime și delicta internaționale, pentru nerespectarea angajamentelor juridice asumate și pentru nesocotirea oricărei norme de drept internațional. Desigur, răspunderea internațională nu este echivalentă cu răspunderea statului, ci are o aplicațiune generală. Toate subiectele de drept internațional își pot angaja răspunderea, chiar dacă statul, considerat principalul actor al relațiilor internaționale, apare cel mai frecvent în această postură. Astfel, pot răspunde în

contextul dreptului internațional: statele, organizațiile internaționale și persoanele fizice.

În această ordine de idei, mai trebuie subliniat că instituția răspunderii internaționale este diferită de cea din dreptul intern. Trăsătura de originalitate a acesteia este dată de perceperea sa ca un corolar al principiului egalității statelor, finalitatea sa constînd în evitarea războiului și folosirii forței sau amenințării cu forța [19, p. 249].

O altă situație însă poate fi atestată în plan intern, unde la nivel teoretic, deja de mult timp, pe larg a fost și este investigată multiaspectual doar problema răspunderii persoanei/cetățeanului față de stat, aceasta fiind actuală pentru orice perioadă istorică și regim politic [8, p. 213-214]. Abia în ultimul timp, în literatura de specialitate, mai ales în contextul edificării statului de drept (care din start se presupune a fi unul responsabil), tot mai mult doctrinarii au început să acorde atenție importanței și necesității cercetării răspunderii statului, întrucît această instituție conturează un „principiu fundamental pentru activitatea puterii publice” în cadrul unui stat de drept.

Scopul studiului rezidă în conturarea unei viziuni generale asupra

răspunderii statului în perioada contemporană, în vederea identificării premiselor care o justifică, a formelor concrete de răspundere și a temeiurilor juridice care stau la baza acestora.

Rezultate obținute și discuții.

Revenind la actualitatea și oportunitatea studierii acestui subiect, ținem să precizăm că acestea au fost recunoscute de mai mulți cercetători autohtoni, care vin cu următoarele argumente în acest sens [8, p. 214; 17, p. 56]:

În primul rînd, este o necesitate dictată de perioada istorică în care ne aflăm, perioadă a reformelor profunde, a tranziției spre economia de piață, a democratizării sferelor politice, sociale și economice ale vieții societății, în care amplificarea rolului și semnificației răspunderii juridice a statului este determinată de scopul general prestabilit de a edifica un stat de drept.

În al doilea rînd, este o exigență a timpului, deoarece concomitent cu recunoașterea valorilor general umane în societate atestăm o pronunțată creștere a numărului delictelor (abaterilor) admise (comise) de către stat, organele acestuia și funcționarii publici. În ultimii ani, asemenea fenomene negative ca nihilismul și idealismul juridic, lezarea gravă

a drepturilor și libertăților omului, tergiversarea soluționării diferitor probleme, lipsa reacției prompte la apelul și sesizările cetățenilor, substituirea legalității cu oportunitatea politică, luarea de mită și corupția din aparatul de stat, lipsa de răspundere practic a tuturor structurilor de stat au înregistrat dimensiuni catastrofale. Destul de frecventă este și adoptarea sau emiterea de acte legislative și normative ce contravin Constituției.

Respectiv, un rol deosebit de important în înlăturarea acestor fenomene negative poate fi atribuit, în viziunea cercetătorilor, *instituției răspunderii statului*, care este de natură să servească ca mijloc de protecție împotriva despotismului guvernanților și să garanteze realizarea drepturilor și libertăților omului și cetățeanului [8, p. 215; 30, p. 44].

În general, în doctrină se susține că atât răspunderea, cât și responsabilitatea statului implică și decurg din rațiunea existenței sale, din scopul său general, din obligațiile asumate față de individ și societatea pe care o organizează și o conduce [9, p. 307].

Însăși responsabilitatea poate fi atribuită statului în virtutea faptului că statul, prin esență, sînt guvernanții, adică persoane cărora le este inerentă responsabilitatea. Mai mult decît atât, activitatea pe care o desfășoară aceste persoane implică o responsabilitate deosebită, complexă, cu pronunțate conotații sociale, morale, politice și juridice. Sub acest aspect, este relevant faptul că responsabilitatea statului față de cetățean este recunoscută la nivel constituțional, fiind garantată, potrivit art. 134 alin. (3) din Constituția Republicii Moldova [6], de către Curtea Constituțională (subiect la care vom reveni mai jos).

Astfel, fiind o entitate, uneori considerată abstractă, statul comportă o responsabilitate distinctă față de cea a individului, semnificația căreia determină coeziunea dintre stat și societate. În viziunea prof. Gh. Costachi, anume responsabilitatea statului constituie acea legătură necesară între acesta și societate, menită să le apropie și să le integreze într-un sistem sociosta-

tal unic și armonios. Este o situație ideală în care statul funcționează pentru societate, realizînd interesele acesteia, iar societatea, la rîndul său, creîndu-l ca instrument pentru atingerea obiectivelor sale, contribuie la funcționarea eficientă a statului [8, p. 206; 9, p. 308].

În ceea ce privește „conținutul” responsabilității statului, Gh. Costachi consideră că aceasta se poate manifesta în special prin:

- recunoașterea și aderarea statului la interesele și idealurile cetățenilor și ale societății;
- manifestarea unei preocupări permanente pentru bunăstarea membrilor societății;
- acțiuni concrete în vederea dezvoltării multilaterale a societății și a persoanei;
- promovarea progresului social;
- protejarea, garantarea, asigurarea, realizarea valorilor sociale fundamentale etc.

Rezultatul nemijlocit al responsabilității statului s-ar materializa astfel în nivelul înalt de dezvoltare economică a societății (ce presupune un trai decent și bunăstarea tuturor cetățenilor etc.), ordinea socială și juridică din cadrul ei, nivelul înalt de cultură generală, juridică și politică a membrilor societății și într-un final – consolidarea unui stat democratic de drept [9, p. 308].

Pe fondul acestor raționamente perfect logice, apar inevitabil o serie de întrebări legate de aprecierea responsabilității statului în condițiile în care societatea „geme” practic sub greutatea problemelor sociale, economice, politice și de altă natură, care nu doar îi împiedică dezvoltarea, ci atentează grav la însăși existența acesteia și la viața membrilor ei. În asemenea condiții, s-ar putea oare vorbi în general despre o responsabilitate a statului sau, mai curînd, de o manifestare evidentă a iresponsabilității? Pe cale de consecință, merită oare iresponsabilitatea statului să fie tolerată în speranța că „crizele vor fi depășite cu timpul” ori stringența problemei impune luarea de măsuri concrete și eficiente la moment? Sînt întrebări la care societatea și membrii ei trebuie nu doar să dea răspuns, dar și să acționeze, chibzuit și echilibrat.

Unul din remediile propuse pentru asemenea probleme cu caracter general (și nu doar) este *instituția răspunderii statului*, care mai mult ca oricînd a devenit necesară și actuală pentru societatea noastră. Desigur, a vorbi la general despre necesitatea și importanța acesteia este oarecum ușor. Cu mult mai dificil este să-i pătrunzi în esență, să-i identifice temeiurile concrete, să-i schițezi structura și mecanismul de funcționare, momente ce ne vor preocupa cu precădere în cele ce urmează.

Trecînd nemijlocit la subiectul studiului, ținem să reiterăm că de la începuturi, în istoria gîndirii juridice a fost destul de răspîndită teza potrivit căreia răspunderea statului prezintă o amenințare la adresa păcii și a ordinii ca valori supreme, asigurate anume de către stat, și nu de popor. Altfel spus, era de neconceput ideea răspunderii statului. Cu timpul au apărut și idei opuse. În acest sens, J. Locke afirma la vremea sa că a depăși limitele puterii nu au dreptul nici persoanele cu funcții înalte, nici cei subordonați acestora, fapt ce în egală măsură este de neiertat atât împăratului, cât și supușilor lui. Din descrierea sa a regelui absolut, pot fi formulate cîteva trăsături ale organului sau funcționarului de stat neresponsabil, precum [31, p. 21]:

- 1) acesta poate să-și stabilească singur drepturile sale;
- 2) el le realizează de sine stătător și după propria voință;
- 3) deasupra sa nu există niciun judecător;
- 4) cei aflați în subordinea acestuia sînt lipsiți de libertatea de a exercita anumite drepturi și de a le apăra, întrucît se află pe poziții de inegalitate sub toate aspectele.

În pofida faptului că unele idei în acest sens au fost expuse și dezvoltate în timp de numeroși gînditori (Ch.-L. Montesquieu, J.-J. Rousseau, G.W.F. Hegel etc.), totuși se consideră că ideea răspunderii statului a fost fundamentată considerabil de marele filozof german Im. Kant, potrivit căruia aceasta este un mijloc de limitare a puterii politice.

Sub influența acestei idei, în secolul al XX-lea, în teoria relațiilor dintre putere și persoană a devenit

dominantă concepția necesității [31, p. 21]: subordonării față de lege a tuturor funcționarilor de stat; separației puterilor în vederea prevenirii și combaterii abuzurilor de putere, a concentrării acesteia în mâinile unei persoane; protecției judiciare a cetățenilor față de abuzurile puterii. Aceste idei valoroase (împreună cu altele) au fost concentrate sintetic în teoria statului de drept, o trăsătură a căruia adesea este văzută a fi responsabilitatea reciprocă a statului și a persoanei [12, p. 157; 13, p. 144].

Pe cale de consecință, se poate susține că în prezent fundamentul general juridic al răspunderii statului rezidă în principiul constituțional al *responsabilității reciproce a statului și a persoanei* care, după cum s-a menționat deja, se regăsește consacrat în Constituția Republicii Moldova într-o formă indirectă, după cum urmează (art. 134 alin. (3)): „Curtea Constituțională garantează supremația Constituției, asigură realizarea principiului separării puterii de stat în putere legislativă, putere executivă și putere judecătorească și garantează responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat”. Aceleași prevederi sînt stipulate în art. 1 alin. (3) din *Legea Republicii Moldova cu privire la Curtea Constituțională* [14] și art. 2 alin. (2) din *Codul jurisdicției constituționale al Republicii Moldova* [4].

După cum se poate observa, atît Constituția, cît și legile organice nu concretizează esența și conținutul principiului în cauză, ceea ce, cu regret, denotă într-o oarecare măsură caracterul declarativ al acestuia, chiar dacă este identificată și instanța responsabilă de garantarea și realizarea lui.

Sub aspect comparativ, putem exemplifica în acest sens unele dispoziții constituționale care dezvoltă într-o oarecare măsură conținutul principiului în cauză. Este vorba de Constituția Republicii Belarus, care prevede în art. 2: „Statul este responsabil față de cetățean pentru crearea condițiilor necesare dezvoltării libere și demne a persoanei. Cetățeanul este responsabil față de stat pentru executarea strictă a obligațiilor care îi sînt prevăzute de Constituție” [26]. Dispoziții similare cuprind și

Constituția Turkmenistanului [27], care în art. 3 stabilește: „Statul este responsabil față de fiecare cetățean și asigură crearea condițiilor pentru dezvoltarea persoanei, protejează viața, cinstea, demnitatea, libertatea, inviolabilitatea personală și drepturile inalienabile ale cetățeanului. Fiecare cetățean este responsabil în fața statului pentru executarea obligațiilor ce-i sînt stabilite de Constituție și legi”.

În viziunea noastră, principiul constituțional al *responsabilității reciproce a statului și a persoanei* urmează a fi interpretat *lato sensu*, ca implicînd nu doar „responsabilitatea” acestor subiecte (concept destul de bine dezvoltat în literatura de specialitate), ci și „răspunderea” sub toate formele sale recunoscute (și posibile). Evident, în acest caz cele mai multe semne de întrebare le ridică situațiile în care statul urmează a fi subiect al răspunderii.

În literatura de specialitate [30, p. 44-45], răspunderea statului este înțeleasă în două sensuri: restrictiv și extensiv. În virtutea faptului că funcționarea statului se realizează prin activitatea organelor sale și a funcționarilor publici, sensul *restrictiv* presupune răspunderea unui funcționar public sau a unei autorități publice. În accepțiune *extensivă*, răspunderea juridică a statului presupune un raport juridic între stat, pe de o parte, și cetățean (persoană), ale cărui drepturi au fost lezate, pe de altă parte.

Analizînd aceste accepțiuni, prof. Gh. Costachi [8, p. 216] conchide că răspunderea puterii publice (a statului – e.n.) se poate manifesta la trei nivele:

- la nivelul statului,
- la nivelul autorităților publice,
- la nivelul funcționarilor publici.

Respectiv, în viziunea sa, răspunderea statului poate fi antrenată atît nemijlocit, cît și mijlocit, prin intermediul răspunderii juridice a organelor de stat și a funcționarilor publici. Această diferențiere este deosebit de importantă atît teoretic, cît și practic, deoarece fiecare caz în parte presupune trăsături și particularități specifice, precum și un mecanism distinct de realizare [8, p. 216].

Dincolo de aceste momente, cercetătorii români sînt de părerea că sintagma „răspundere a autorităților publice” este sinonimă cu cea de „răspundere a puterii publice”, „răspundere publică” și „răspundere a statului” [20, p. 42]. Desigur, privind răspunderea statului ca instituție, e de la sine clar că sintagmele în cauză trebuie privite ca sinonime. Abia cînd intervin cazurile concrete de tragere la răspundere survine necesitatea de a distinge între subiecții concreți pasibili de răspundere, ceea ce implică în mod inevitabil unele diferențieri la nivel semantic între expresiile enunțate mai sus.

Totodată, considerăm necesar a preciza că chiar dacă se operează cu expresia „răspunderea statului”, în realitate subiect al răspunderii este organul/autoritatea publică concretă care urmează astfel să răspundă în numele statului.

Referitor la formele răspunderii, în doctrină [32, p. 66] se susține că statul poartă o *răspundere juridică publică*, ce cuprinde în sine măsuri de răspundere morală, politică și juridică, iar subiecții sînt răspunzători față de cetățean, popor și populație, de la care emană puterea publică.

În ceea ce privește *răspunderea politică*, cercetătorii o definesc ca fiind „răspunderea puterii față de societate pentru îndeplinirea obligațiilor, promisiunilor și programelor asumate”. Se are în vedere conducerea eficientă a statului, realizarea practică a acestor promisiuni și obligații asumate, precum și prezentarea periodică a dărilor de seamă, reacționarea promptă la problemele cetățenilor, comunicarea cu ei, recunoașterea greșelilor admise, corijarea lor activă și multe altele [25, p. 16].

Sub acest aspect, *răspunderea politică* poate fi privită ca o răspundere survenită pentru realizarea inadecvată de către subiecții puterii a competențelor cu care au fost investiți de către popor. Drept măsură a răspunderii politice poate fi demiterea persoanelor care nu și-au îndeplinit în modul corespunzător obligațiile funcționale, acțiunile cărora nu conțin semne ale ilicitului [17, p. 58].

La acest capitol, cercetătorii ro-

mâni susțin că *răspunderea politică* decurge din fapte prin care sînt încălcate reguli politice extrajuridice (în special de către parlament, parlamentari, partidele politice reprezentate în parlament) și conduce la suportarea unor sancțiuni extrajuridice precum: ostilitatea populației manifestată prin mitinguri, demonstrații, marșuri de protest; ostilitatea presei, scăderea credibilității dovedită de sondajele de opinie; pierderea alegerilor etc. [16, p. 186].

Cu titlu de concluzie, se poate susține că *răspunderea politică* este mai mult proprie elitei politice, nemijlocit forțelor politice aflate la guvernare și instituționalizate. Deci, chiar dacă nu are un impact și un efect asemănător răspunderii juridice, totuși, ținînd cont de subiecții pasibili, *răspunderea politică* este una deosebit de importantă într-o societate ce se vrea a fi democratică.

Strîns legată de aceasta este și *răspunderea morală*, care este apreciată ca fiind o răspundere a puterii pentru exercitarea competențelor, respectînd cerințele moralei, eticii și a justeții. Măsura acestei răspunderi este destituirea persoanelor care manifestă lipsă vădită a sentimentelor de demnitate, cinste, datorie și justețe [24, p. 58-59]. Trebuie să recunoaștem că și această formă de răspundere este una esențială, mai ales în însăși interiorul elitei/clasei politice, care ar putea servi ca un filtru pentru selectarea candidaților la funcții înalte, candidați demni de încrederea poporului și a cetățenilor.

Alături de aceste forme de răspundere, în ultimul timp, tot mai mult se reliefează *răspunderea juridică*, chemată să asigure și să garanteze legalitatea organizării și funcționării statului și a autorităților acestuia. Această formă de răspundere este cu mult mai complexă în raport cu celelalte, moment ce a determinat interpretări diferite în rîndul cercetătorilor.

Excepțînd ideile expuse în literatura de specialitate (dar nicidecum ignorîndu-le), considerăm că formele concrete de răspundere juridică a statului sînt consacrate în Constituția Republicii Moldova (o altă variantă fiind practic exclusă), care

în art. 53 expres stipulează „răspunderea statului pentru prejudicierea cetățenilor prin acte administrative și prin erori judiciare”. De aici poate fi dedus faptul că, în funcție de modalitățile de cauzare a prejudiciilor cetățenilor, statul este pasibil de:

- *răspunderea civil-patrimonială* și

- *răspunderea administrativ-patrimonială*.

În condițiile actuale, importanța și necesitatea obiectivă a acestor forme de răspundere sînt deosebit de pronunțate, pornind de la faptul că pe parcursul anilor statul a manifestat o atitudine nihilistă față de ocrotirea drepturilor și intereselor legale ale persoanelor prejudiciate prin acte administrative sau erori judiciare. Pînă nu demult, statul a refuzat să-și asume și să-și onoreze obligația de compensare a prejudiciului cauzat persoanei prin acțiunile ilicite ale organelor sale, deși art. 33 din Codul civil al fostei RSSM reglementa nemijlocit aceste relații. În condițiile fostului regim totalitar, instituirea regulii cu privire la răspunderea statului se considera a fi periculoasă, deoarece se atenta la autoritatea puterii de stat, căreia nu i se recunoștea posibilitatea comiterii unor erori [5, p. 86].

Pe cale de consecință, odată cu transformările fundamentale din societate ce au marcat instaurarea unui regim politic democratic, un stat bazat pe drept, în care ocrotirea drepturilor persoanelor vătămăte devine o prioritate, teoria dată a fost reconsiderată, fiind fundamentată ideea potrivit căreia statul trebuie să-și asume calitatea de debitor la repararea prejudiciilor cauzate prin acte administrative și erori judiciare.

Ideea în cauză a fost transpusă în cadrul normativ național și ca rezultat al impactului dreptului internațional și comunitar asupra dreptului intern. Este cazul să precizăm că practic ambele forme de răspundere ale statului sînt consacrate în cele mai importante acte internaționale și europene. Cu titlu de exemplu, vom menționa că *Convenția Europeană a Drepturilor Omului* (în art. 3 al Protocolului nr. 7) [7] și *Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice* [18] (în art. 14 pct.

6) prevăd posibilitatea și necesitatea acordării de despăgubiri pentru prejudiciile aduse prin erorile din procesele penale, obligînd statele să răspundă patrimonial pentru astfel de prejudicii [10, p. 291].

În același timp, protecția drepturilor și libertăților omului împotriva activității ilegale a autorităților publice își are suportul în: art. 8 din *Declarația Universală a Drepturilor Omului* [11]; art. 13 din *Convenția Europeană a Drepturilor Omului*; art. 2 alin. (3) lit. a) din *Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice*, în care este stipulat că orice persoană are dreptul să se adreseze în mod efectiv instanțelor judiciare competente împotriva actelor care violează drepturile fundamentale care îi sînt recunoscute prin Constituție și lege.

În legislația internă a Republicii Moldova, *răspunderea civil-patrimonială* a fost dezvoltată, în special, în: Constituție (art. 53 alin. (2)), Codul civil (art. 1405) [3] și Legea privind modul de reparare a prejudiciului cauzat prin acțiunile ilicite ale organelor de urmărire penală, ale procuraturii și ale instanțelor judecătorești [15], în timp ce *răspunderea administrativ-patrimonială* se regăsește consacrată în art. 53 alin. (1) din Constituția RM și în Legea contenciosului administrativ.

Apreciînd în mod deosebit reglementările în cauză, considerăm că cercetătorii autohtoni practic au dreptate cînd susțin că, prin consacrarea acestor instituții juridice, statul urmărește scopul de a ocroti prestigiul său, de a echilibra și a limita manifestările autocratice ale puterii de stat. Prin aceasta se manifestă devotamentul statului față de principiile fundamentale prevăzute în Constituție – ale legalității, umanismului, respectării drepturilor și intereselor legale ale persoanei –, încălcarea cărora ar însemna lipsa de respect față de lege, putere, autorități publice, cetățean etc. [5, p. 85].

Concluzii. Cu toate cele expuse mai sus, nu putem nega realitatea, care denotă grave deficiențe în aplicarea și realizarea formelor de răspundere menționate, fapt ce în esență practic denotă caracterul

declarativ (în mare parte) al reglementărilor juridice în materie și, corelativ acesteia, iresponsabilitatea statului pentru prejudiciile cauzate cetățenilor prin acte administrative și erori judiciare. Aceste momente vin încă o dată să confirme actualitatea și oportunitatea subiectului cercetat în prezentul demers științific și ne motivează la noi cercetări (mai aprofundate) în continuare.

Referințe bibliografice

- Anghel I. M., Anghel V.I. Răspunderea în dreptul internațional. București: Lumina Lex, 1998.
- Anghel M. Răspunderea internațională a statelor. București: Lumina Lex, 1997.
- Codul civil, adoptat prin Legea nr. 1107-XV din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 82-86/661 din 22.06.2002.
- Codul jurisdicției constituționale, nr. 502 din 16.06.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 53-54 din 28.09.1995.
- Cojocaru E. Statul și răspunderea juridică civilă. În: „Statul de drept și problemele minorităților naționale”. Materialele Conferinței teoretico-științifice internaționale (11-12 ianuarie 2002, mun. Bălți). Chișinău: Universul, 2002.
- Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 1 din 12.08.1994 (cu modificările și completările ulterioare).
- Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, ratificată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1298-XIII din 24.07.1997. În: „Tratate internaționale”, 1998, vol. I, p. 341.
- Costachi Gh. Direcții prioritare ale edificării statului de drept în Republica Moldova. Chișinău: Institutul de Istorie, Stat și Drept, 2009 (F.E.-P „Tipografia Centrală”).
- Costachi Gh. Prin știință spre un stat de drept. Monografie. Chișinău, 2011.
- Creangă I., Gurin C. Drepturile și libertățile fundamentale. Sistemul de garanții. Chișinău: TISH, 2005 (F.E.-P „Tipografia Centrală”).
- Declarația Universală a Drepturilor Omului, adoptată la New York la 10 decembrie 1948, ratificată prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 217-XII din 28.07.1990. În: „Tratate internaționale”, 1998, vol. I, p. 11.
- Iacob I. Responsabilitatea reciprocă a statului și a persoanei ca principiu constituțional. În: „Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului”. Masă rotundă cu participare internațională din 11 decembrie 2013. Chișinău: AAP, 2014.
- Iacob I., Chiper N. Responsabilitatea statului față de cetățean și a cetățeanului față de stat: principiu constituțional indispensabil integrării Republicii Moldova în familia europeană. În: Europa în derivă. De la unitate în diversitate, la diversitate fără unitate. Efecte juridice, sociale, politice, economice și culturale. Materialele Conferinței internaționale desfășurate în cadrul Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 10 iunie 2016. Ploiești, 2016, p. 141-150.
- Legea cu privire la Curtea Constituțională, nr. 317 din 13.12.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 8 din 07.02.1995.
- Legea privind modul de reparare a prejudiciului cauzat prin acțiunile ilicite ale organelor de urmărire penală, ale procuraturii și ale instanțelor judecătorești, nr. 1545-XIII din 25.02.1998. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 50-51/359 din 04.06.1998.
- Mitroi G. C., Motica R. I. Fundamentele dreptului. Optima justiția. București: All Beck, 1999.
- Muruianu I. Răspunderea statului – condiție indispensabilă a democratizării societății noastre. În: Esența, caracterul și impactul reformei (modificărilor) constituționale: perspective și mecanismul realizării. Materialele mesei rotunde din 30 martie 2010. Chișinău, 2010, p. 56-65.
- Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, adoptat la 16 decembrie 1966 la New York. Ratificat de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr. 217-XII din 28.07.1990, în vigoare din 26 aprilie 1993. În: „Tratate internaționale”, 1998, vol. I, p. 30.
- Popescu M. International environmental responsibility. In: Impact of Socioeconomic and Technological Transformations at a National, European and World Level. Research in economics, health and innovative materials, products and processes. Vol. 6, 2015, p. 248-270.
- Popescu R.D. Răspunderea parlamentului în dreptul constituțional. București: C.H. Beck, 2011. 476 p.
- Sabău-Pop O.A. Probleme ale răspunderii penale ale statelor în dreptul internațional. În: Curentul Juridic, 2004, an. IV, nr. 3-4 (18-19). http://revcurent-jur.ro/old/arhiva/attachments_200434/revjurid043_48F.pdf.
- Абдрашитов В.М. Ответственность государств за международные преступления и защита прав человека. В: Вестник Вол. ГУ, серия 9, вып. 4, 2005, ч. 1, с. 58-60.
- Кембаев Ж.М. Юридическая ответственность государств-членов Европейского Союза за нарушение норм европейского права. В: Современное право, 2010, № 8, с. 123-126.
- Колосова Н. М. Теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура. Дисс. на соиск. ученой степени доктора юрид. наук. Москва, 2006.
- Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. Москва: Городец, 2000.
- Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). <http://pravo.by/main.aspx?guid=6351>.
- Конституция Туркменистана, принята Верховным Советом и промульжирована Президентом Туркменистана 18 мая 1992 г., с изменениями и дополнениями от 27.12.1995 г. http://niyazov.sitcity.ru/ltxt_1310122033.phtml?p_ident=ltxt_1310122033_p_1610153929.
- Лучинин А.Л. Ответственность государств-членов ЕС за нарушение норм европейского права. В: Проблемы современной экономики, № 3/4 (19/20), 2006, с. 280-281.
- Маров И.В. К разработке проблемы международно-правовой ответственности государства перед личностью. В: Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция, 2010, № 1, с. 91-97.
- Милушева Т.В., Филатова А.В. Концепция ответственности публичной власти в России. В: Современное право, 2008, № 11.
- Поляков С.Б. Принцип взаимной ответственности государства и личности: теоретико-правовые и прикладные аспекты. Автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук. Нижний Новгород, 2011. 58 с.
- Савин В.Н. Ответственность государственной власти перед обществом. В: Государство и Право, 2000, № 12.
- Шевченко А.В. Международно-правовая ответственность государств. В: Будущее науки, 2016, том 2, с. 297-301.